

Od Rudog do Foče

» Odmah poslije formiranja, Prva proleterska brigada krenula je u istočnu Bosnu, sa zadatkom da oživi partizanski pokret koji se uslijed lažne četničke propagande o tobožnjem uništenju partizana u Srbiji počeo osipati i slabiti. Taj svoj zadatak je Prva proleterska odlično izvršila. Ojačao je ponovo moral kod pokolebanih partizanskih odreda i borbe su oživjele u čitavoj istočnoj Bosni«

TITO

Kada je, već sredinom januara 1942, otpočela velika nemačko-ustaška ofanziva u istočnoj Bosni, Prva proleterska se našla u njenom središtu. Od Romanije, Prače i Rogatice do Vlasenice, Olova i Vareša njeni bataljoni su vodili teške borbe - najžešće na Pjenovcu, Bijelim Vodama i Kovanju u kojima su pretrpljeni i prvi veći gubici. I dok su delovi Brigade obezbeđivali povlačenje Vrhovnog štaba preko Romanije, Glasinca i Prače na Jahorinu, da bi se izvukao iz obruča koji se oko slobodne teritorije sklapao, njena glavnina je izvela čuveni Igmanski marš, koji je ušao u legendu. Po nezapamćenoj hladnoći, kada se u grudima ledio dah, borci Prve proleterske su, izvlačeći poslednje atome snage, boreći se sa snom i halucinacijama, prevalili naporan put od snegom zavejanog Ozrena, preko reke Bosne, Sarajevskog polja i Igmana, do Trnova i Foče. U tom maršu, koji će u istoriji Brigade ostati zabeležen kao najteži, najdramatičniji, izbačeno je iz stroja preko sto njenih boraca koji su stradali od promrzlina.

VRHOVNOM ŠTABU NARODNOOSLOBODILAČKE PARTIZANSKE I DOBR O VOLJA ČKE VOJSKE JUGOSLA VIJE

Komandanti i politički komesari svih bataljona Lovčenskog NOP odreda, sakupljeni na savetovanju sa svojim Štabom Odreda, pozdravljaju svoj junački Vrhovni štab uz nepokolebljivu rešenost da se još odlučnije borimo za uništenje mrskog fašističkog okupatora. Mi smo stvorili mnogo partizanskih jedinica. Sav naš trud biće uperen na to da se stvore partizanske jedinice prožete duhom internacionalizma, na koje će naš Vrhovni štab moći da računa više nego do sada. Mi smo ponosni što je Lovčenski bataljon Prvi bataljon Proe proleterske NOB, i mi ćemo se truditi da naše partizane podignemo na stepen ovih koji su u proleterskoj brigadi.

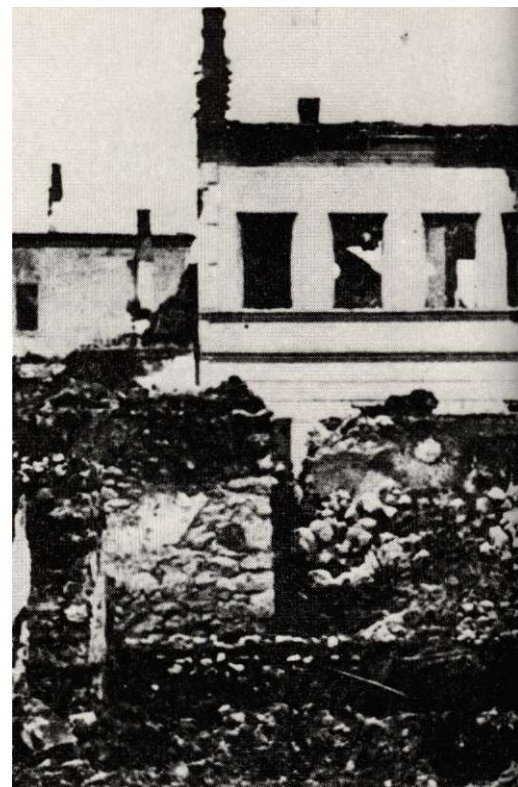
Šaljući vam čorsti proleterski pozdrav, mi vas molimo da uručite naše pozdrave braći srpskim, hrvatskim, slovenačkim i makedonskim partizanima naše Proe proleterske brigade. *

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

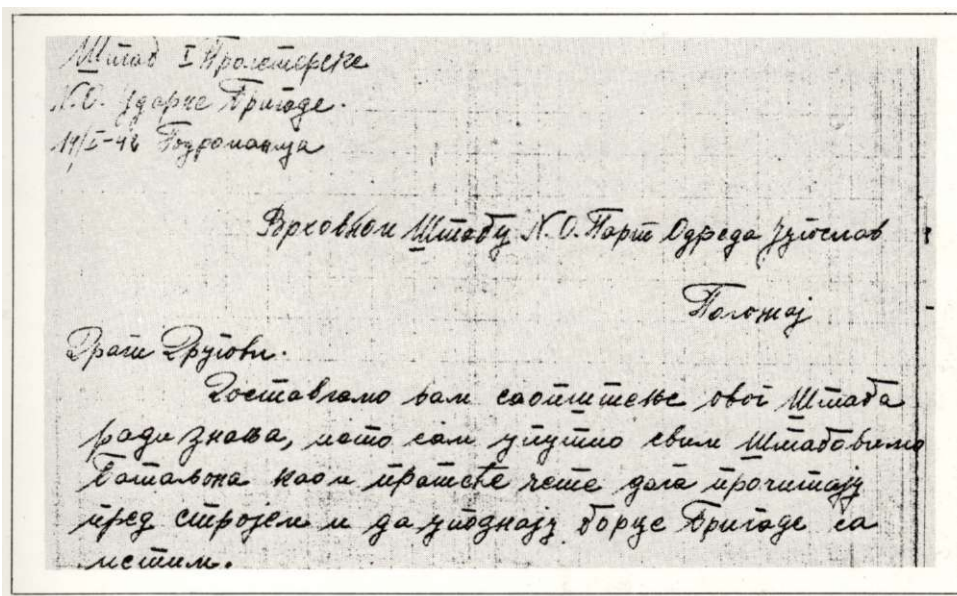
SA SAVJETOVANJA KOMANDANATA I POLITIČKIH KOMESARA, ČLANOVA ŠTABA LOVČENSKOG NOP ODREDA.

* »Bilten VŠ NOP i DV Jugoslavije broj 14/42«.

• nMMBSHnHMnnnNMMHMnWSnMKHMRnMMHMi

Međača, krajem decembra 1941. spaljena od četnika nije mogla ponuditi prenočište glavni Brigade posle prvog marša iz Rudog u istočnu Bosnu. Većina je provela noć u ruševinama kuća i u sačuvanoj džamiji; noć u kojoj je zapao veliki sneg u toj prooj i najhladnijoj ratnoj zimi.

Zajedno su došli u Kragujevačkipartizanski odred. Sin Dragoslav, Goce, te godine je završio gimnaziju. Otac Milorad, Mića, radio je u Vojno-tehničkom zavodu kao vatrogasac. Goce je bio skojevac. Mića je mnogo voleo sina. Preko njega zavoleo je i Komunističku partiju.

Uvek su bili zajedno: u akcijama u okolid Kragujevca, u povlačenju za vreme Prve neprijateljske ofanzive, u stroju Prve proleterske brigade u Rudom.

Već sutradan po formiranju Brigade, deo našeg bataljona je, s Kraljevačkim bataljonom, dobio naređenje za pokret, da bismo zajedno zaustavili veću kolonu talijanskih alpinista, koja je nastupala od Višegrada prema Rudom. Ujedno, to je bio naš prvi borbeni zadatak u Prvoj proleterskoj...

Talijanske predstraže su se ubrzo povukle i koncentrisale, sa glavninom svojih snaga, u školi, čiji je položaj bio veoma pogodan za obranu.

Pošto nismo imali teško oružje, ostalo nam je jedino da naši bombaši prisile Talijane na predaju. Bombaši naših bataljona u nekoliko mahova su pokušali da to učine. To je pokušao i Goce, izlažući se mitraljeskoj vatri na brisanom prostoru.

– Lezi, Goce! – povikali smo za njim.

Ali on nije poslušao. Uskoro se zanjihao i pao.

Štab I proleterske
N. O. udarne brigade
14/1 - 42 Podromanija

Vrhovnom štabu N. O. part odreda Jugoslav.

Položaj

Dragi drugovi,

Dostavljamo vam saopštenje ovog Štaba radi znanja. Isto sam uputio svim štabovima bataljona kao i Prateće čete da ga pročitaju pred strojem i da upoznaju borce Brigade sa istim.

Sinoć 13/1-42 stigao je Beogradski bataljon u Praču, ja sam naredio da ostane u Prači do daljeg a za to vreme da se odmire i operu. Tražio sam pismen izveštaj o brojnom stanju i imena komandnog sastava, u toku današnjeg dana verujem da ću dobiti.

Sa pozdravom Smrt Fašizmu - sloboda narodu!

Politkomes. Brigade
Mića

U Međedi 24. decembra 1941. godine. Ovo je prva do sada poznata ratna fotografija Brigade.

Na slici se prepoznaju: stoje sleva Julija Vukašinović, Ljubica Vukanović i Jovan Vukanović (poslednji); sede: sleva 2. Ljubomir-Ljuber Marie, 3. Dragan Nikolić i 4. Voja Niketić.

Delovi nemačkih jedinica u ofanzivi sredinom januara 1942. protiv 1. proleterske brigade i Romanijskoga partizanskog odreda.

Predosjećajući šta se njegovom sinu desilo, otac je bez razmišljanja jurnuo k njemu i pao pokošen u njegovoj neposrednoj blizini.

Naši su uspeli, naposljetku, da u školu ubace tromblonske bombe, a odmah zatim na prozoru se pojavila bela krpa. Alpinci su se predali.

Njih dvojicu - oca i sina - našli smo jednog kraj drugog. Mića je ležao na leđima, a Goce sa strane, okrenut ocu. Kao da razgovaraju. Bile su to, zajedno sa palim Kraljevčanima, prve žrtve Prve proleterske...

Za nama, na kosi iznad Gaočića, ostali su zakopani otac i sin. Dragoslav i Milorad Ratinac iz Grošnice, koji se nikako nisu razdvajali.

Tika Janjić

14. januar 1942.

Prača

Brvenica – Boljanić – Metaljka – Zaborak – Međurečje – Kopači – Prača. Juče popodne prešli smo Drinu, preko mosta kod Kopača. Most je čuvao mlad, ogroman četnik s kokardom na šubari, s redenicima i perčinom, pijan. Nije hteo da nas pusti preko mosta - govorio je da su stigli Nemci, da su tu u blizini.

Završili smo dug, forsiran marš preko snežnih planina, kroz magle i guste, mrtve četinarske drvorede, opterećene debelim naslagama snega. Zeleznicom putujemo iz Kopača za Praču, do Renovice. A zatim, u ponoć, stigli smo u Praču. Putovali smo dvadeset tri sata.

Leševi Muslimana u Drini, povezani žicom. Opustela muslimanska sela. Zapaljena, tinjajuća muslimanska sela. Muslimanska sela bez muškaraca.

U Bosni smo.

20. januar

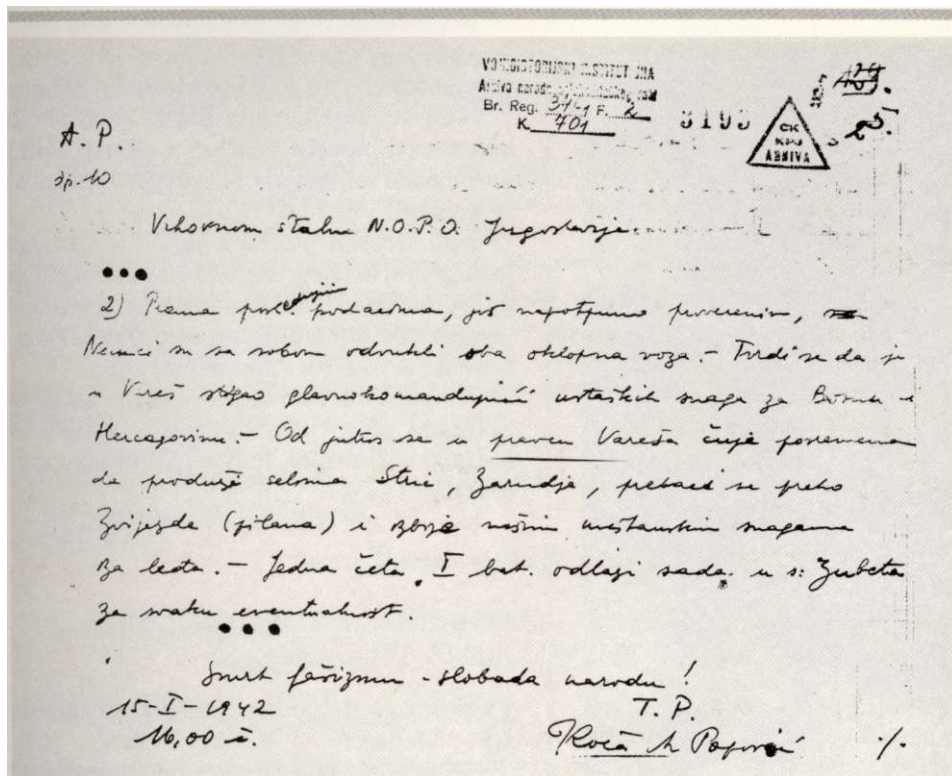
Bare

Prača – Suva Česma - Miošići - Dobra Voda - položaji pred zapaljenom Stajnom. Dugačke obuhvatne kolone ustaša i Nemaca sa naslonom na Romaniju. Izdaja desnog četničkog krila. Povlačenje na čitavoj liniji, do podne, preko Renovice, kroz snegom zavejane šume i brda prema Jahorini.

...Smelo, visoko iznad svega, uzdiže se Jahorina. Tišina, sneg i tišina. Nebo je noću tako nisko, zvezde, krupne i tople, rukama da dohvatiš.

22. januar

Nalazimo se, od kada smo došli, u muslimanskoj kući, sa prljavim, prašnjavim ćilimima na podu, sa minderlukom u uglu, sa drvenom pregradom za kupanje u drugom uglu. Soba plovi u oblacima duvanskog dima. Selo je opljačkano, opustošeno, kao većina muslimanskih sela. Neposredno pred

A. P.
br. 10
Vrhovnom štabu N. O. P. O. Jugoslavije

2) Prema poslednjim podacima još nepotpuno proverenim, Nemci su sa sobom odveli oba oklopna voza. — Tvrdi se da je u Vareš stigao glavnokomandujući ustaških snaga za Bosnu i Hercegovinu. — Od jutros se u pravcu Vareša čuje povremena mitraljeska i puščana paljba. Štab »Zvijezde« nas izveštava da je neprijatelj jutros oko 7,30 č., u jačini oko 500 vojnika sa komorom i svom spremom, krenuo putem sev. od Vareša, koji vodi u pravcu s. Pogara. Namera neprijatelja nije jasna. Drugovi iz štaba »Zvijezde« misle da nepr. možda jednim delom želi da neprimetno dođe iza leda četničkim snagama koje se nalaze u okolini Zavidovića, a jednim delom da produži selima Stric, Zarude, prebaci se preko Zvijezde (pilana) i izbije našim meštanskim snagama iza leda. — Jedna četa I bat. odlazi sada u s: Zubeta za svaku eventualnost.

Smrt fašizmu - sloboda narodu!
15-1-1942
16 00 č

T.P.
Koča M Popović

Kolona boraca Šestog bataljona na maršu Pljevlja-Metaljka, januar 1942. godine.

naš dolazak dogodilo se ubistvo: čovek je sišao dole, u dubodolinu, u mlin, i ostao, sa presečenim grkljanom, u potoku. Kad smo se pojavili pred selom — svi muškarci su pobjegli u šumu. Još uvek pristižu, iako smo ovde već tri dana. Partizani nikada nisu bili u ovom selu, prvi put vide petokraku crvenu zvezdu.

Bataljon se odmara, po istim ovakvim sobama, rasturen po zaseocima. Obezbeđenja i patrole brzo se smenjuju zbog velike hladnoće. Hranimo se samo ovčijim mesom, bez soli.

Preksinoć smo komandant i ja išli u Boškoviće, na dogovor sa štabom Kraljevačkog bataljona. Kroz zvezdanu, mrazovitu noć turali smo po snegu, s brda na brdo. Trebalo je da odmah krene Bataljon, ali je došlo naređenje da Bataljon ostaje.

Pod nama je duboka dubodolina. Sneg zaslepljuje oči. Belo drveće između kuća stoji na suncu kao da je veštačko, od stakla. Naši se odmaraju. Daleko su im domovi, možda bombama razneseni, možda pretvoreni u zgarišta. Odmaraju se od teškog, napornog puta za novi teški, naporni put.

Bliži se kraj januara. Proći će i februar, i mart, zazeleneće se opet sve oko nas, nova krv će zastrujiti kroz žile umornih ljudi. Prelazimo zemlju, prelazimo snežne prostore, planine, reke, šume. Nastupamo. Povlačimo se. I opet nastupamo.

Čedomir Minderović

... Neprijatelj je zastao kod Dobrodola i Bijelih Voda. Vjerovatno se nije usudio dalje da nadire, imao je velike gubitke, a približavala se i noć. U osnovnom nije uspio da uništi Drugi bataljon, niti da prodre do naših ranjenika i bolesnika u Šahbegovićima. Doduše, imao je još »posla« i na Bijelim Vodama - da zapali selo i da pokupi svoje mrtve i ranjene.

Ovih trinaest proletera i jedan romanijski partizan sahranili su sami sebe svojom težinom i toplinom mladičkog tijela, tonući u duboki romanijski snijeg.

Bilans gubitaka tim nije završen. Nakon tri dana je umro, od zadobijenih rana, stari komunista Vukota-Vučeta Ljumović, jedan od organizatora ustanka i učesnik u svim ustaničkim borbama u svom kraju. Umro je bez ijednog jauka, nakon tri dana teških muka, a među posljednjim izgovorenim riječima kazao je »Ovako se polaže ispit pred Partijom...« On ga je već bio mnogo puta položio.

Nakon nekoliko dana, kad se narod sakupio oko svojih zgarišta, sahranio je smrznuta tijela proletera po svom običaju, dostojanstveno i tiho, pored svog sela, gdje su i pali. Danas počivaju na padinama Romanije, na raskrsnici puteva Sarajevo-Sokolac i Sarajevo-Rogatica, okruženi pažnjom naroda Ro-

Radovan Petrović, rođen 1916. godine, Bioče, Podgorica-Titograd; student; član KPJ od 1941. Stupio u NOB jula 1941. Poginuo 21. januara 1942. na Bijelim Vodama - Romanija, kao komandir voda u 2. bataljonu. Narodni heroj.

manije, podsjećajući na to kako se gradilo bratstvo i jedinstvo i ginulo za slobodu svoga naroda.

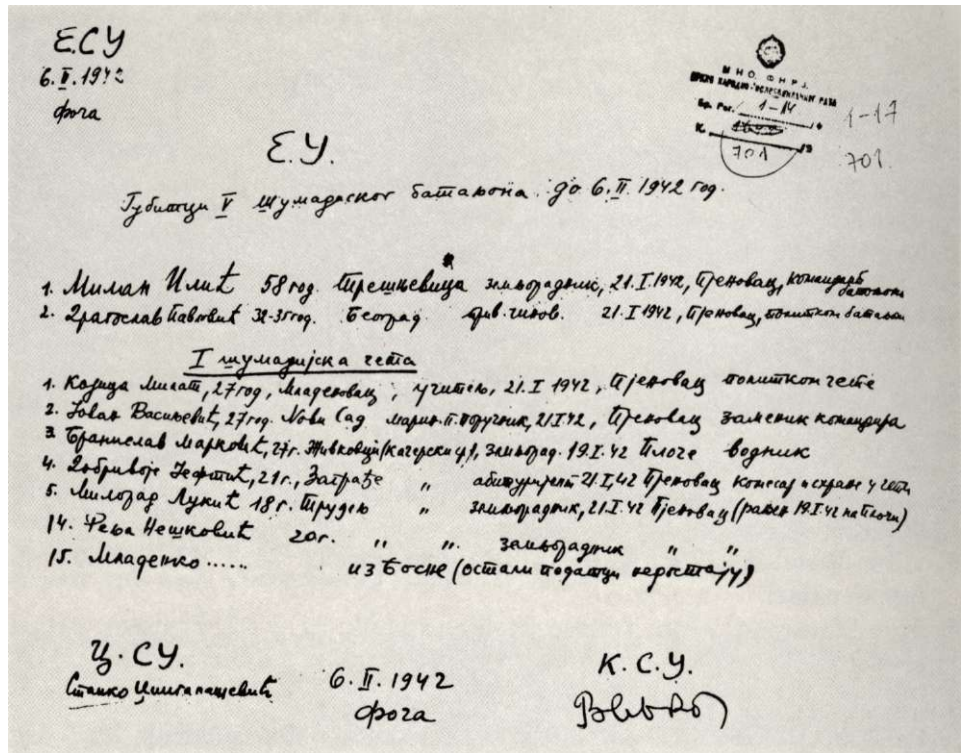
Vuksan Ljumović

Kada smo naposljetku prebrojali naše redove, utvrdili smo da nema deset boraca Slovenaca iz našeg voda i da nedostaje mitraljezac - partizan iz Šumadije. Pali su Ivan Mužik, radnik iz Tržiča, Lado Kante, seljak iz Slovenačkog primorja, Frane Salomon, sin proletera i poznatog radnika – borca iz Trbovlja, Vaclav Zdarek, tekstilni tehničar iz Ruša, po narodnosti Čeh, Vinko Telban, seljački sin iz Savodnja na Gorenjskom, Edi Roš i Bogo Jere iz Ljubljane, i studenti Jože Druškovič (Pepo) iz Slovenjgradeca, Emil Dolinšek iz Ruša i Mirko Tušak iz Slovenskih Gorica. Deset predanih i hrabrih boraca iz raznih delova Slovenije, raznih profesija i godina. Pali su junačkom smrću kao borci 1. proleterske brigade i leže u zajedničkoj grobnici sa nekoliko desetina drugih boraca, sa svojim omiljenim komandantom Milanom Iličem Čičom, i komesarom Draganom Pavlovićem. Težak je bio gubitak tolikih drugova za ovaj mali slovenački vod.*

Inž. Pa vi e Za ucer

Kada je 21. januara, u ranim jutarnjim časovima, jedna patrola našeg bataljona otišla u pravcu Berkovina-Han-Pijesak da ispita kretanje neprijateljevih jedinica, ona se u selu Berkovini, udaljenom od Pjenovca če-

* U.S. šumadijskom bataljonu bio je vod Slovenaca. Posle Igmanskog marša, u Foči ih je posetio drug Tito i uzeo u Prateću četu Vrhovnog štaba, a u avgustu 1942. uputio u Sloveniju.

E. S. U 6. II. 1942 Foča E. U.

Gubici V šumadijskog bataljona do 6. II 1942 god.

1. Milan Ilić, 58 god., Trešnjevica, zemljoradnik, 21. I. 1942, Pjenovac, komandant bataljona
2. Dragoslav Pavlović, 32-35 god., Beograd, priv. činov., 21. I. 1942, Pjenovac, politkom bataljona

I šumadijska četa

1. Kojica Milat, 27 god., Mladenovac, učitelj, 21. I. 1942, Pjenovac, politikom čete.
2. Jovan Vasiljević, 22 god., Novi Sad, marin, p. poručnik, 21. I. 42, Pjenovac, zamenik komandira
3. Branislav Marković, 27 g., Živkovci (Kačerski sr.), zemljorad., 19.1. 42, Ploče, vodnik
4. Dobrivoje Jeftić, 21 g., Zagrade (Kačerski), abiturijent, 21. I. 42, Pjenovac, komesar ishrane u četi
5. Milorad Lukić, 18 g., Trudelj (Kačerski), zemljoradnik, 21. I. 42, Pjenovac (ranjen 19. I. 42 na Ploči)
6. Milan Vidojević, 17 g., Trudelj (Kačerski), zemljoradnik, 19. I. 42, Ploče
7. Pavle Petrović, 29. g., Negotin (Krajina), radnik, 21. I. 42, Pjenovac, desetar (sa mašingeverom)
8. Ranko Jovanović, 19 g., okolina Valjeva, radnik, 21. I. 42, Pjenovac
9. Vukašin Marković, 16 g., okolina Kosjerića, zemljoradnik, 21. I. 42, Pjenovac
10. Konstantin Vuličević, 18 g., Prkosava, zemljoradnik, 21.1. 42, Pjenovac
11. Timotije Spasojević, 18 g., Srebrnica, radnik 21. I. 42, Pjenovac
12. Petar Petrić, 29 g., Darosava, zemljoradnik, 21. I. 42, Pjenovac
13. Borisav Lazarević, 19 g., Venčani, radnik, 19. I. 42, Ploče, p. mitraljezac
14. Milutin Jovanović, 21 g., Venčani, zemljorad, 21. I. 42, Pjenovac
15. Raca Terzić, 26 g., Lazarevac, graf. radnik, 21. I. 42, Pjenovac, intendant batalj.
16. Juca Čatić, 17 g., Kragujevac, srednješkolka, 21. I. 42, Pjenovac
17. Mirko Tušak, 26 g., Sv. Anton (Maribor), stud, korner., 21. I. 42. Pjenovac, p. mitraljezac

18. Pepo Druškovič, 29 g., Slovenjgradec, stud, korner., 21.1. 42, Pjenovac, desetar
19. Emil Dolinšek, 21 g., Ruše (Maribor), đak tekst, škole, 21. I. 42, Pjenovac
20. Bogo Jere, 20 g., Ig pri Ljubljani, trg. pomoć., 21. I. 42, Pjenovac
21. Franc Salomon, 19 g., Trbovlje, radnik, 21. I. 42, Pjenovac
22. Ivan Mužik, 33 g., okol. Tržiča, zanatlija, 21. I. 42, Pjenovac
23. Vinko Telban, 21 g., Sovodenj (Š. Loka), šofer, 21. I. 42, Pjenovac
24. Edi Roš, 30 g., Ljubljana, radnik, 21. I. 42, Pjenovac
25. Vaclav Zdarek, 28 g., Karlovi Hradci (živeo u Rušama), tekst, majstor, 21. I. 42, Pjenovac
26. Lado Kante, 33 g., Kanal (Italija), radnik, 21. I. 42, Pjenovac

Ranjenici

1. Dušan Miljuš, 31 g., Lika, učitelj, 21.1. 42, Pjenovac (ostao u s. Babinja)
2. Miloje Diković, 18 g., okol. Požege, srednješkolar, 21.1. 42, Pjenovac (u bolnici)
3. Albin Pibernik, 37 g., Koroška Bela, met. radnik, 21. I. 42, Pjenovac (u četi se nalazi)
4. Ivan Manfredo, 27 g., Tolmin (Italija), radnik, 21. I. 42, Pjenovac (u četi se nalazi)

II šumadijska četa

1. Radomir Vidojević, 33 god., Bukovik (Orašački), akt. narednik, 21.1. 42, Berkovina, desetar
2. Dura Kuka, oko 35 god., Kordun, radnik, 21. I. 42, Berkovina
3. Milorad Đorđević, oko 23 god., Čulić (kragujevački), kolar, 20. I. 42, Berkovina
4. Božidar Radojević, oko 30 g., Kolašin, obućar, radnik, 21.1. 42, Pjenovac, komandir
5. Alfred Horvic, oko 25 g., Sarajevo, kand. tehnik, 21. I. 42, Pjenovac
6. Ruža Bojović, 23 g., Kragujevac, domaćica, 21. I. 42, Pjenovac
7. Mara Jovanović, oko 36 g., Slovenija, bolničarka, 21. I. 42, Pjenovac (ime netačno dala)

Posavska četa

1. Slobodan Sinđelić, 26 g., s. Grabovac (srez Posavski), zemljoradnik, 19. I. 42, Ploče
2. Paja Miljević, 35 g., Obrenovac (srez Posavski), radnik, 19. I. 42, Ploče
3. Živa Borjanović, 32 g. Zvečka (srez Posavski), zemljoradnik, 19. I. 42, Ploče
4. Filip Karić, 30 g., Trstenica (srez Posavski), radnik, 19. I. 42, Ploče, vodnik
5. Žoja Nikolić, 30 g., Stubline (srez Posavski), zemljoradnik, 19. I. 42, Ploče, zamenik komandira
6. Momčilo Vukosavljević, 24 g., Grabovac (srez Posavski), akt. podoficir, 21. I. 42, Pjenovac, komandir
7. Ivan Štagljar, 25 g., Kula (srez Posavski), dipi, pravnik, 21. I. 42, Pjenovac, politkom
8. Milosav Pavlović, 20 g., Ljubinić (Posavski), radnik, 21.1. 42, Pjenovac
9. Ruso Zefirović, 20 g., Štip, radnik, 21. I. 42, Pjenovac
10. Valter Koen, 24 g., Beograd, intelektualac, 21. I. 42, Pjenovac
11. Boža Aleksić, 20 g., Ub radnik, 21. I. 42, Pjenovac
12. Ljubomir Trišić, 28 g., Vranjić (Posavski), radnik, 21. I. 42, Pjenovac
13. Ljubiša Gavrilović, 35 g., okolina Priboja, radnik, 21. I. 42, Pjenovac
14. Relja Nešković, 20 g., okolina Priboja, zemljoradnik, 21.1.42, Pjenovac
15. Mladenko ... iz Bosne (ostali podaci nedostaju)*

CSU
Stanko Džingalašević

6. II. 1942
Foča

K.S.U.
Veljko

* Pjenovac je bio velika drama i pogibija 5. šumadijskog bataljona, Posavske čete i romanijskih boraca. Ovo je prvi izvještaj Štaba Bataljona iz Foče o gubicima. Danas se zna da je iz ovog spiska mrtvih 6 boraca Prve proleterske tada ostalo živo.

tiri do pet kilometara, sukobila s prethodnicom tri nemačke kolone, sastavljene od smučara i konjice, koje su nastupale prema Pjenovcu. Patrola je o ovome obavestila Slavišu Vajnera i Milana Ilića. Komandovana je priprema za pokret. Sve jedinice bile su postrojene ispred železničke stanice u Pjenovcu. Čiča Romanijski je izdao naređenje da se dva topa natovare na saonice (bila su još bez zatvarača i municije), a sam pošao u železničku stanicu da telefonom proveri tačnost primljenih podataka i da stupi u dodir sa Olovom. U tom času Čiča Milan je odredio 1. četu Šumadijskog bataljona da ponese što više dasaka, kako bi se njihovim stavljanjem na porušenim propustima obezbedio prevoz haubica.

U svemu ovom izgubilo se dosta u vremenu. Svi borci su osećali da svakog časa mogu naići Nemci i smatrali su da treba ili zauzimati položaj ili se što pre izvlačiti iz ovog tesnaca. Neki borci koji su na ovo i skretali pažnju okarakterisani su kao panikeri.

Neprijatelj je, ušavši u Pjenovac, iz neposredne blizine rafalima masakrirao naše jedinice, koje su toga časa bile postrojene ispred železničke stanice. Gotovo se ništa nije moglo preduzeti s naše strane. Pedeset devet partizana, među kojima Slaviša Vajner Čiča Romanijski, Milan Ilić Čiča i Draganče Pavlović Šilja, komesar bataljona, poginuli su u toj nejednakoj borbi, a manji broj boraca, uglavnom iz čete koja je otišla po daske, uspeo je da se povuče i priključi ostalim delovima 1. proleterske brigade u selu Knežini. Zatim su velikim maršem preko Sarajevskog polja i Igmana došli na novostvorenu slobodnu teritoriju Foče, da se tu ponovo reorganizuju, okrepe i osposobe za nove borbe - samo sada bez svojih bliskih drugova.

Pantelija Prokić

27. januara (utorak), Sv. Sava. - Oko 15 časova izvršen pokret od s. Kremeša, preko želj. pruge pored Semizovca—mosta na rijeci Bosni-Sarajevskog polja-Rajlovca-Igman-planine.

I u 15 časova 28. januara stižemo u s. Presjenicu. Pokret se vrši sa cjelokupnim ljudstvom I proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade, pod vrlo teškim okolnostima. Dolazimo na prugu Semizovac-Sarajevo, određen za osiguranje prolaza preko želj. pruge, nailazi neprijateljska - ustaška patrola, koja nas primjećuje, bježi i puca ali Brigada i dalje prelazi nesmetano, dolazimo u sjeverni dio Rajlovačkog polja, nailazimo na potok.

Prelaz otežan. Sa svih konja koji padaju u vodu utovaruje se materijal i nosi na leđima ili tovari na druge. Prelazimo rijeku Bosnu, straža hrvatska bježi sa mosta, onda preko Sarajevskog polja puna četiri sata. Zima kakvu ljudi ne pamte. Kroz kolonu brigade pro-

nogama u potoke. Zastajkivalo se često i čekalo predugo, ali je to bilo, izgleda, neizbježno s obzirom na to da se moralo prelaziti nekoliko pruga, drumova i potoka. Duga stajanja na površici zamarala su me. Studen je pretvarala odjeću i tijelo u kompaktnu ledenu masu, prodirala je u koštanu srž i u mozak. Stojeći gledao sam u zvjezdano nebo. Na jugu, takoreći na dohvata ruke, visilo je Orionovo sazviježđe; Orionov mač kao da se ustremio baš na mene, i četiri Orionova pratioca, četiri »sunca«: Rigel, Sirijus, Betajgoz i Aldebaran u romboidnom rasporedu »griju« nas. Rigel! I ti si mi nekakvo »sunce« u ovoj noći koja sve živo pretvara u beživotni kristal. Rigel, »sunce« moje, četiri stotine svjetlosnih godina daleko si od nas. Šta imam od tvoje topline? Strah me hvata od samog imena. Al-de-ba-ran kao da je »troglav Arapine«, kao da svaki od ta četiri sloga označava jedan refel u povjetarcu smrti.

Šta smo i kuda ćemo, mi, kolona od 500 ljudi - prokletnika, pritisnuti tolikim ledenim zvijezdama, mi, što kao ukleti bauljamo po prtinama i sve je protiv nas? Više ne smjedoh da gledam gore.

Najveću nevolju nam je zadala ona prva uzbrdica uz Igman što se može vidjeti kad se ide drumom od Ilidže prema Blažuju. Danas ona izgleda sasvim bezazlena: nije tako ni strma, a duga je svega koju desetinu metara. Pa ipak, pošto je taj komadić puta bio bez snijega, pod korom leda, trebalo je bataljonu čitav sat da ga savlada. Konji, pretovareni i slabo potkovani, padahu na svakom koraku, te smo morali tovar skidati, konje dizati i ponovo tovariti, da bi se poslije dva koraka moralo ponoviti isto. Borci su već počeli da gube nerve. Ja sam uporno dizao i tovario konje. Htjelo mi se da se pokažem. Da ne bi rekli: »Gle, doktora, drži se visoko...«. Čini mi se da je na toj uzbrdici trajala i taktička kriza igmanskog marša jer je počelo već da sviće, pa, da smo se tamo još malo duže zadržali, neprijatelju bi se pružila prava prilika da nas iz Sarajeva tuče artiljerijom.

Prvo bljedilo madrugade odbi se od ljudskih lica i tek tada mogah da ih osmotrim. Na obrvama se nahvatalo inje, a iz nozdrva i s brkova vise stalaktiti od leda. Koča Popović sav nestao u ledenoj kori. Kolona se kreće mrtvački sporo, ljudi čute, samo da bi uštedjeli ono malo toplog daha što ga je još preostalo u plućima. Bljedilo zore počeo da otkriva kako je sve oko mene bijelo: i prtina, i kolona, i smreke, sve je ubitačno bijelo. Na trenutke mi se pričinilo da se krećem pozornicom neke prelijepa bajke, a u stvari je pokraj nas već koračala Bijela Smrt.

Svanuće i jutarnje sunce donijeli su nova iskušenja: halucinacije i neodoljivi san, slatku želju da se malo sjedne kraj prtine i »samo časak« pridrijema. Srećom, oni izdržljiviji i pri boljoj svijesti borci opominjali su i budili iznemogle.

(nastavak na 24. strani)

Štab IV kraljevačkog bataljona

I proi nar-osl. udar. br.

23 januar 1942

16 časova.

selo Boškovići

Vrhovnom štabu

Narodno-oslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije

1:100000

Sekcija Sarajevo

Položaj

Odgovarajući vam na pismo od 23. januara 1942 godine izveštavamo vas:

1. Naše patrole u zajednici sa patrolama Jahorinskih snaga prikupile su podatke o neprijatelju koji se nalazi

a. U selu Dvoristu, u sokolskom domu i školi oko 200 ljudi.

b. U selu Oglavku oko 100 vojnika.

v. U selu Račimovići nalazi se njihova komora i oko 100 ljudi,

g. U selu Lučevici drže položaje oko 100 ljudi,

d. U selu Neorići nalazi se isto tako oko 100 ljudi.

Prema izveštaju patrola I Jahorinske čete borbena sposobnost kod neprijatelja dobra.

Podatke o neprijatelju od Vrhprače do Prače prikupljaju naše patrole u zajednici sa dobrovoljačkim četama i dostavićemo ih čim ih upotpunimo. Podaci se prikupljaju preko izbeglica i meštana i nisu apsolutno pouzdani ali mi nastojimo da ih proverimo.

Juče ujutro 22. januara dobili smo izveštaj da su se pojavile neke ustaške bande u selu Ilovači, jugoistočno od sela Kreće ka putu za Goražde. One su napale neke izbeglice i naše drugove Simovića i Jakšića. Uputili smo odmah Ilovačku četu ojačanu sa našom jednom desetinom i puškomitraljezom. Danas u 13 časova stigao nam je izveštaj od komandira Ilovačke čete Savića da su bande rasterane ali da su našli mrtve drugove Simovića i Jakšića i još dvojicu. Uputili su se u poteru za banditima i poslali patrole ka Goraždama da uhvate vezu.

Beogradski bataljon upućivao je patrole u pravcu Gornje Bare i nema nikakvih novosti.

Preko Kamenice uhvatili smo vezu sa Jahorinskim snagama i održavamo je dominirajući nad tim sektorom sa položaja na Homaru, Orahovici i Viharu.

Naše snage: Jabučka četa

200 ljudi

Jahorinska I

50 ljudi

Radovićeva

60 ljudi

Bistrička

20 ljudi

Ilovačka četa i četa Obrena Kablara su u prikupljanju i broj im se povećava svakim danom...

2. U selima gde se nalaze čete IV kraljevačkog bataljona kao i u svim okolnim selima održane su političke konferencije. Takođe je obiman rad među ranijim četnicima a sadašnjim partizanima i dobrovoljcima. Propagandni materijal se umnožava i rastura. Oseća se praznina na ovom terenu gubitkom drugova Simovića i Jakšića.

3. Napad na Vrhpraču već organizujemo. Prikupljamo podatke o neprijatelju, organizujemo svoje snage i povezujemo jedinice. Meštani su raspoloženi za to i traže od nas da im pomognemo. Tokom sutrašnjeg dana izvidićemo sami položaje i tada vam podneti svoje sugestije i predloge.

4. Nestankom drugova Simovića i Jakšića bilo nam je nemoguće uputiti pismo V. Š. za Romanijski štab. Danas smo to uradili preko Glasinačke čete i tim istim putem poslali pismo za druga Fiću i II crnogorski bataljon saopštavajući im vaše naređenje za prebacivanje preko reke Prače.

Primili smo obaveštenje o pokretu Beogradskog bataljona i naredili Glasinačkoj četi i Viteškom vođu da patroliraju u pravcu Komrana-Gornje Bare—Renovica.

Izveštavaćemo vas stalno o svemu.

Smrt faš. – slob. narodu!

Kombat

PDJakšić

Brojno stanje

31 - I 1942 i dalje*

	A.	b.	c.	d.	
I bat.					
drugova	9	41	48	36	134
drugarica	1	2	2	2	7
konja	5	2	4	1	12
bacača			1t.	11.	2
mitralj.		1	1		2
U bolnici 28 vojnika i 1 drugarica					
2 konja u boln., 2 konja upropaštena.					
II bat.	4	33	49	17	(Zeka)
					10 (Prateći)
					i 3 (Sanitet)
					Upućeno 108
					još 8 u bolnici
m bat	1 t.	b.	1 t.	b.	134
					U bolnici 43
V bat	8	34	39		
(18 u prateći)					
u bolnici + 3					
1 konj nestao u					
Bolnica	21	+ 1			109
Trново	112				
	40	Trново			
	160	težih			
		smrznutih			

Mozerova kuća na Igmanu (Veliko Polje) u kojoj je pružena prva pomoć promrzlim proleterima.

* Izvod iz ratnog dnevnika Koče Popovića

Nezavisna država Hrvatska
Zapovjedništvo
Oružničke pukovnije
Taj.J.S. Broj 300

Sarajevo, dne 29 siječnja 1942.

Predmet: Prelaz odmetnika
preko Reljevskog mosta.

1. - Vrhovnom oružničkom zapovjedništvu,
2. - Zapovjedništvu III. domobranskog zbora,
3. - Ravnateljstvu za javni red i sigurnost.

Oružnička postaja Alipašin-Most, kri-la Sarajevo javlja:

»27 siječnja 1942 godine, između 23 i 24 sata grupa odmetnika oko 400 naoružani puškama i strojnicama obučeni u razne vojničke, željeznička i seljačka odjela, sa 10 natovarenih tovarnih konja među kojima je bilo oko 10 žena obučeni u muško odjelo, isto naoružani sa puškama, prešli su iz Srednjeg, kotara Sarajevo, i preko Gornje Vogošće između sela Peri-

voja i Zući, šumom prebacili su se između sela Dvora i Zabrdja, preko željezničke pruge na km 8.600 m između željezničkih postaja Rajlovac i Rajjevo, otišli niz Reljevsko Polje i prešli rijeku Bosnu na gornjem Reljevskom Mostu ispod zračne luke Rajlovac, koji most od naših straža nije bio osiguran. Most se nalazi u neposrednoj blizini Zračne Luke Rajlovac, i otišli preko sela Crnotine—Blažuja za planinu IGMAN.«

Iste večeri oko 20 sati odmetnička izvi-dnica njih oko 20 na putu pod Gornjom Vogošćom uhvatila je Miroslava Cvetkovića stara 21 godinu i Ramiza Sarovića stara 20 godina obadva iz sela Kralupa, kotara Visoko, radnike »Konstruktive« u Gornjoj Vogošći, koji su pošli svojim kućama od istih oduzeli radničke legitimacije i iste gonila sobom do 3 sata posle pola noći, dok su se odmetnici uhvatili brda Planine Igmana, kod Blažuja.

Prema izjavi napried imenovanih, odmetnici prilikom prebacivanja i odstupanja nisu nigdje prolazili kroz naseljena mjesta niti pokraj kuća. Išli su potpuno povučeni, a vladala je među njima potpu-

na tišina i nisu dali ni kašljati, a ni govoriti, osim što su po prelazu Reljevskog mosta stali jedan četvrt sata u svrhu prikupljanja i dobivanja daljnjega zadatka za kretanje.

Navedeni Reljevski most, preko koga su odmetnici prešli dosada nije bio osiguran, a isti se nalazi u neposrednoj blizini Zračne Luke Rajlovac, to bi bilo potrebno, da se isti od strane Zračne Luke Rajlovac osigura.

Po saznanju za pojavu odmetnika od strane ove postaje i stalne ophodnje Reljevo, preduzete mjere za odmetnicima i ustanovljeno je da su isti kritične noći prebacili se između napried navedenih mjesta i otišli u Planinu Igman« Riječ je o drvenom mostu, prieko rijeke Bosne udaljeno za km od zračne Luke Rajlovac. Zamolio sam III domobranski zbor, da dade osigurati i zatvoriti taj most domobranskim stražama luke Rajlovac.

Mi osiguravamo željezni most kod dječijeg zavoda Reljevo smjer Rajlovac-B Brod, gdje imademo stalnu oružničku ophodnju.

Zast. za zap. podpukovnik
Marušić

(nastavak sa 22. strane)

Meni se toga jutra priviđala ogromna gotička katedrala, sva od brušenog stakla. Vidjeh sjajne lustere, vidjeh prozore i vitraže kroz koje se prelamalo sunce u divnim bojama. Nešto kasnije i meni se prohtjelo da malo privilegijem kraj prtine, ali me doktor Božović energično povukao naprijed.

Utom smo stigli i do predzadnje etape marša, do planinske kuće na Malom Polju, na Igmanu. Bilo je to oko 10 časova 28. januara. U čitavom našem ratu imao sam još samo tri teška doživljaja koja se mogu mjeriti sa ovim na Igmanu, a to su: noć sa ranjenicima na Zlatiboru, krajem novembra 1941. godine, dani i noći u koritu Neretve, marta 1943. godine, dani i noći između Pive i Sutjeske juna 1943. Nikada ranije, do Igmana, nisam imao mogućnosti da steknem ni približnu predstavu šta je to »kriza prostora« u ratu. Ovog puta je ta predstava bila potpuna, nešto kao kad u našoj uobrazilji zamišljamo da smo zatvoreni u mrtvačkom sanduku. Planinska kuća u Malom Polju imala je, koliko se sjećam, dvije do tri sobice u prizemlju, i, možda, još neku prostoriju u potkrovlju. Taman dovoljno prostora za jednu partizansku stražu. Ali, tog jutra je mraz bio tako strašan i ljudi toliko ozebli da je u tu kućicu htjelo da prodre nekoliko stotina ljudi odjedanput. Sve dok se nisam nekako uvukao u dupke punu kuću nisam ni znao što se dogodilo s Brigadom. Tek unutra, kroz opšti žagor, toplinu i isparenje, začuh jauke i zapomaganja. S mukom se probih do boraca koji su sjedili na pričnama, zbijeni jedan do drugog. Jedni su tek skidali cipele ili opanke (obuća, obojak i stopalo bjehu pretvoreni u jedinstvenu ledenu masu), drugi su već trljali snijegom stopala, bijela i ukočena kao bijela kost, a treći, koji su najranije stigli, jaukahu od bolova nastalih poslije zagrijavanja. Zbijenost ljudstva ne dozvoljavaše da se priđe bilo kome. Svak je mogao da pomogne jedino samom sebi. Mi, ljekari i komandiri, mogli smo samo da vičemo: Dalje od peći.« Vidjeh nekoliko bolničarki u mukama. Božović interveniše oko sebe i nad sobom. Meni pođe za rukom da saznam svoje čizme. Masažom sam povratio osjetljivost prstiju, znači da sam sretno prošao. U ovim uslovima ne mogasmo ništa više učiniti...

Seljaci iz Presjenice počеше dovoziti na ručnim saonicama promrzle brigadire sa Igmana. Vožnja na saonicama, niz strminu Igmana, bila je više nekakvo spuzavanje, su-

ljavanje negoli prevoženje. Njihov broj rastao je: pedeset, stotinu, sto pedeset... i školska zgrada postade pretijesna. Tu, u Presjenici, atmosfera bespomoćnosti zapravo je dosegla vrhunac. Bolničarsko osoblje, koje je trebalo da pruži barem minimalnu njegu postradalima, bilo je uglavnom i samo onespobljeno. Bolesnici su se grčili u bolovima, zapomagali i radi svojih potreba puzali su po raskaljanim hodnicima do nužnika koji je već bio zagađen.

Dr Gojko Nikoliš

Susret sa preko stotinu teško ozleđenih, nepokretnih i bespomoćnih mladih ljudi duboko me je potresao.

Tražili smo i primenjivali najefikasnija sredstva za spas ljudi. Lekari i bolničarke su danonoćno radili. Išao sam od kreveta do kreveta, od čoveka do čoveka.

– Boli, doktore! - viče neki borac.

– Strašno peče - dovikuje drugi.

– Čuti, umukni! - Dovikuje im Voja Lazić, a on je jedan od najtežih ranjenika.

– Meni je dobro - šapuće Nada Marković.

– I meni, Đuro! - dovikuje Radivoje Jelić.

Drugom prilikom ulazim u sobu, nešto pre početka operacije. Tajac. Užasan je taj mir i ćutanje. Stojim i posmatram krevete. Ne vidim ljude. Da li su uplašeni? Šta im je, potišteni su i zamišljeni? Neko prsnu u smeh, neko poče da peva, a ostali prihvatiše. Zaboravih zašto sam došao. Pridruživ se pesmi.

Operaciona sala. Bez narkoze radim. Ljudi podnose bol. Preznojavam se i divim se...

– Da li ću moći u svoju četvu? Hoću li, doktore, još ikada ići u borbu? – detinjim glasom me pita jedan drug.

Odgovaram potvrdno.

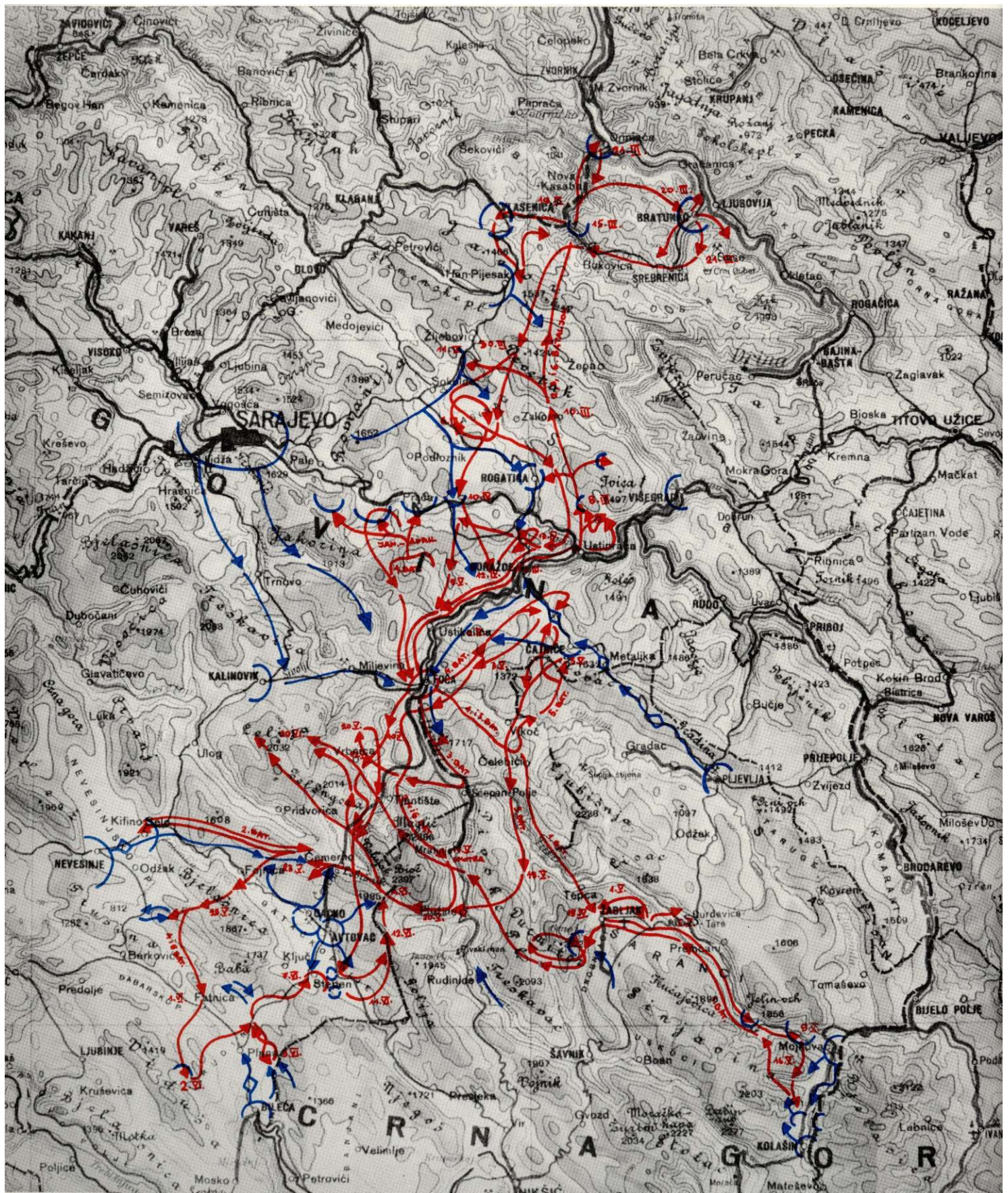
– Znači, vratiću se i ja svojim – izvodi zaključak Voja Lazić.

Na žalost, želja mu se nije ispunila.

Kragujevčani su veseli, poletni. Najviše ih je stradalo. Šumadinci i Posavci pričaju o Pjenovcu. Sve sam već pojedinosti bio upamtio. Crnogorci su druževni i ponosni. Puno je viceva i šala. Svi smo bliski znanci, dobri drugovi.

Dr Đura Mešterović

U središtu bitaka u istočnoj Bosni, Crnoj Gori i Hercegovini (mart-juni 1942. godine)